

FRAMVÄXTEN AV OCH KÄNNETECKEN HOS DEN ORGANISERADE BROTTSLIGHETEN I SVERIGE

Lars Korsell och Daniel Vesterhav

Sammanfattning

Organiserad brottslighet är ett fenomen som inte är helt lätt att mäta i siffror. Det är närmast omöjligt att få fram statistiska uppgifter om brottsligheten och dess utveckling. Delvis beror det på avsaknaden av en enhetlig definition av organiserad brottslighet, men även om man utgår från exempelvis EU:s definition (EU 1997) – att ett brott bland annat har begåtts av fler än två personer, att dessa samarbetat under längre tid och att det föreligger en viss arbetsdelning – är det inte möjligt att få fram siffror med någon slags statistisk trovärdighet.

Den organiserade brottsligheten förknippas ofta med gäng. De synliga gängen, som i detta fördjupningsavsnitt benämns broderskap, utgör endast en del av organiserad brottslighet i Sverige. En stor del av den kriminella affärsverksamheten utförs snarare av löst sammansatta och flexibla projektorganisationer, så kallade ad hoc-grupperingar. Huvudnäringen är att tillgodose marknadens efterfrågan på illegala – eller billiga – tjänster och varor.

Den organiserade brottslighetens utveckling i Sverige går emellertid att beskriva kvalitativt utifrån den forskning som bedrivits på området, inte minst av Brå. Även om organiserad brottslighet fått ett stort genomslag i kriminalpolitik och mediebevakning de senaste tjugo åren är det knappast något nytt fenomen. En tidig form är sjöröveri. Ett annat klassiskt inslag inom organiserad brottslighet är smuggling även om smuggelgodset genom seklerna bytt skepnad många gånger om. I dag handlar det om narkotika, dopningspreparat, cigaretter och vapen. Det förekommer även att människor smugglas in i landet. En annan viktig del av den organiserade brottsligheten är nu som då storskaliga stölder med efterföljande häleribrottslighet.

Under 1970- och 1980-talen började nätverk av kriminellt belastade individer – som ofta var sammanbundna av att de hade samma etnicitet eller var inriktade på samma typ av brotts-

upplägg – få stort utrymme i storstädernas kriminella miljö. Till följd av nätverksstrukturen är denna form av organiserad brottslighet inte särskilt synlig. Brottsinriktningarna var främst stölder, rån, spelklubbar och narkotika.

De mc-gäng som idag har blivit en av de tydligaste symbolerna för organiserad brottslighet etablerade sig i Sverige först i början av 1990-talet. Parallellt med att broderskapsgrupperingar började bildas i Sverige fick Polisen även upp ögonen för nätverk av tungt kriminella personer med en stark förankring i vissa förorter eller familjer. Utvecklingen gick mot att det blev mer attraktivt för enskilda individer att tillhöra någon form av konstellation.

Organiserad brottslighet – mer än bara gäng

–Vi har ingen organiserad brottslighet. Här finns inget mc-gäng.

På det sättet svarade en företrädare för en kommun på frågan vilka problem med organiserad brottslighet som förekom i lokalsamhället (Brå 2010). Citatet illustrerar väl en vanlig föreställning om vad som är organiserad brottslighet och hur denna form av kriminalitet tar sig uttryck (Levi 1998). Mc-gängens tidvis våldsamma framfart är en historiskt sett ung företeelse, men har fått desto större närvaro i medierna (Vesterhav 2003). Kraftiga karlar i väst med ryggmärken, grenslande motorcyklar i kolonnkörning gör sig bra på bild. Annorlunda är det med närmast osynliga narkotikaentreprenörer (Brå 2007a; Vesterhav 2008). I själva verket är de så försiktiga att de undviker att tala om känsliga frågor i telefon eller på platser som går att avlyssna med buggningsutrustning (SOU 2012:44; Brå 2007a).

Den ena ytterligheten av organiserad brottslighet brukar kallas för *broderskap* eftersom de som ingår i ett sådant betonar tillhörigheten till gruppen (Larsson 2008). De har ofta namn och symboler. Mc-gäng- en tillhör kategorin broderskap och deras synlighet i lokalsamhället skapar oro och rädsla hos allmänheten. Det är inte ovanligt att kommuner försöker försvåra deras etablering i klubblokaler genom att köpa upp fastigheter i »riskzonen« (Brå 2010).

Den andra ytterligheten kallas för *ad hoc-grupperingar* eftersom det finns ett tillfälligt drag i samverkansformen. Personer i dessa konstellationer betonar det affärsmässiga i verksamheten (Larsson 2008). Vissa

ser sig också själva som affärsmän (Vesterhav 2008; Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009; Brå 2007a). Sådana grupperingar bildas för att genomföra kriminella projekt, till exempel en smugglingsoperation. Då förutsätts en arbetsdelning med olika funktioner. Ofta finns en kärna som långsiktigt samarbetar, medan andra engageras för enstaka projekt (Brå 2005a).

En vanlig missuppfattning är att medlemmarna i broderskapsgrupperingarna utför alla sina vinstdrivande brott tillsammans som en enig grupp. I verkligheten är det desto vanligare att medlemmar begår brott tillsammans med personer som inte är medlem i något broderskap (Korsell, Skinnari Vesterhav 2009; Brå 1999; RKP-rapport 2009). Utöver skydd och gemenskap har medlemskapet främst betydelse för den individuella medlemmens eget varumärke. Det gör att en medlems kriminella kapacitet knappast ifrågasätts. En sådan person kan vara eftertraktad för olika uppgifter och i sammanhang där inga andra medlemmar förekommer.

Ofta överskattas broderskapsgrupperingarnas betydelse för den kriminella miljön till följd av deras dåliga rykte, grundat på tidigare våldshändelser, synlighet och medial exponering (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). På motsatt vis underskattas ofta ad hoc-grupperingarna eftersom de som regel uppträder mycket diskret i syfte att undgå myndigheternas uppmärksamhet. Som kommer att utvecklas nedan har dock broderskapsgrupperingarna fått desto större betydelse som förebilder. Gängbildning och att söka sig till gäng har blivit tongivande i delar av den kriminella miljön, med flera negativa konsekvenser som ökade konflikter och våldsdåd (Brå 2012a).

Med mindre eller större närhet och likhet till broderskap eller ad hoc-grupperingar finns sedan konstellationer med hemvist till en stadsdel eller en förort till de större städerna i landet. Denna tillhörighet kan också bestå av släktskap (Brå 2012a).

Indelningen i broderskap och ad hoc-grupperingar är ett sätt att göra den organiserade brottsligheten mer begriplig. Det finns nämligen ett hundratal olika definitioner av begreppet «organiserad brottslighet», som varierar beroende på i vilken kontext och i vilket syfte de används (sou 2000:88 sid. 57ff; von Lampe 2009). Den definitionsmodell av organiserad brottslighet som EU använder sig av innehåller elva punkter som var och en beskriver karaktäristiska drag i denna kriminalitet. Exempelvis krävs att fler än två personer med olika uppgifter samarbetar under längre tid för att begå allvarliga brott med ekonomisk vinning som motiv (EU 1997). Forskaren Michael Levi (1998) har skämtsamt uttryckt att EU:s definition är så vid att den täcker in allt från italienska maffiakarteller till tre inbrottstjuvar som tillsammans driver en fönsterputsfirma.

Brottsutveckling utan siffror och statistik

Med tanke på svårigheten att definiera organiserad brottslighet är det också närmast omöjligt att få fram statistiska uppgifter om brottsligheten och dess utveckling. Hur och när vet man att ett brott i enlighet med exempelvis EU:s definition har begåtts av fler än två personer, att de samarbetat under längre tid, att det föreligger en viss arbetsdelning? Med dessa krav är det inte möjligt att få fram siffror med någon form av statistisk trovärdighet. Svårigheten är som störst vid anmälningstillfället när ett brott har begåtts eftersom informationsläget vid denna tidpunkt ofta är knapphändig. Även om en utredning inleds kanske den inte kommer så långt att bakomliggande kriminella strukturer framträder tillräckligt klart.

Kännetecknande för kriminalstatistiken, liksom också mycket av polisens arbete, är att den utgår från enskilda gärningspersoners individuella brott. Organiserad brottslighet utmärks i stället av att brottsligheten praktiskt taget har ett konstant flöde av aktivitet. Ta exempelvis en narkotikaentreprenör med medarbetare. Hela tiden förbereds för att ta emot nya partier samtidigt som löpande och tidigare partier hanteras med distribution, betalningar och andra praktiska detaljer. I kriminologisk mening är det en pågående brottslig verksamhet där de individuella brotten knappast är möjliga eller intressanta att urskilja. Det är enbart de juridiska ramarna för ett eventuellt åtal som förutsätter att delar av brottsligheten ringas in i några bestämda gärningar.

Detta kapitel avviker därför från de mer statistikbaserade kapitlen i rapporten genom att beskrivningen av organiserad brottslighet baseras på tidigare forskning, både av Brå och andra, som bland annat omfattar intervjuer samt genomgångar av förundersökningar och underrättelserapporter. Även om den fortsatta texten i hög grad kommer att handla om olika brottsområden eller brottstyper som är typiska för organiserad brottslighet finns det inte några specifika brott som alltid kan räknas till den organiserade brottsligheten. Det karaktäristiska för organiserad brottslighet är själva processen – hur brotten begås – inte en specifik typ av brott eller gärningsperson (Adamoli m.fl. 1998). Det finns alltså inte några specifika «organiserade» brott utan enbart brott som sker inom ramen för en organiserad och nätverksbaserad brottslighet, av vad man skulle kunna kalla för organiserade gärningspersoner. Vid närmare undersökning kan därför alla möjliga brott vara »organiserade«, till exempel stöld. Det innebär också att brott som ofta hänförs till organiserad brottslighet, som koppleri, grova narkotikabrott och utpressning, inte behöver ha någon koppling till organiserad brottslighet utan kan begås av enskilda kriminella.

För en tid sedan genomfördes ett EU-finansierat internationellt samarbete om hur myndigheterna kan utveckla bättre mätmetoder för att

bedöma och beskriva den organiserade brottsligheten (Vander Beken m.fl. 2004). En av projektets slutsatser var att det behövdes ett framtidsorienterat tillvägagångssätt som innehöll både risk- och hotbilda-bedömningar. En modell utvecklades för att bättre kunna mäta den organiserade brottsligheten. En risk- och hotbilda-bedömning av organiserad brottslighet bör enligt denna modell innefatta en översikt av både *kriminella grupper, dessa gruppers motåtgärder mot till exempel polisinsatser och lagförstärkande åtgärder, illegala marknader och legala marknader*. Mätning av organiserad brottslighet skulle följaktligen baseras på ett helt annat förfarande än för brott i allmänhet. Delar av den fortsatta redovisningen kommer att ta fasta på flera av dessa faktorer i modellen.

Sjörövare, tjuvar och smugglare

I dag får organiserad brottslighet stort genomslag i kriminalpolitik och mediebevakning. Man kan förledas att tro att det är något nytt. I själva verket har organiserad brottslighet funnits mycket länge. En tidig form är sjöröveri (Johansen 1996). Visserligen härjar sjörövare fortfarande på haven, men numera långt från svensk kust. Gårdagens stråtrövare finns betydligt närmare, men i form av dagens rånnätverk. Smuggling är också ett klassiskt inslag inom organiserad brottslighet, även om smuggelgodset genom seklerna bytt skepnad många gånger om. I dag handlar det om narkotika, dopningspreparat, cigaretter och vapen. Det förekommer även att människor smugglas in i landet.

En viktig del av den organiserade brottsligheten är nu som då storskaliga stölder med efterföljande häleribrottslighet (Walsh 1977). Genom industrialismen och konsumtionssamhället finns både mer att ta och en efterfrågan på »billiga« varor. Attraktivt stöldgods är kontanter, guldsmycken och dyra fordon av olika slag. Till det kommer stöld av stora kvantiteter varor, från lager eller under transport. Det gäller allt från elektronikvaror till märkeskläder.

Spritsmuggling med gamla anor

En tidig typ av organiserad brottslighet i Sverige tog form när ransonering av alkohol infördes under första världskriget (Lenke 1985). Inköpen begränsades genom anteckning i en motbok. Det innebar att tillgången på starka drycker inskränktes. Kriminella entreprenörer var inte sena med att dra slutsatser kring glappet mellan tillgång och efterfrågan (Johansen 1994). Smugglingen tog fart liksom hembränningen (Björ 1985).

Många personer var involverade i smugglingen och hade olika upp-gifter till lands och sjöss (Andersson 2001). Verksamheten bedrevs som

en rörelse, ett kriminellt företagande. Med andra ord utvecklades en organiserad brottslighet för att kunna genomföra de storskaliga projekten. De som i slutändan konsumerade smuggelvarorna på restauranger, svartklubbar eller i hemmen var dock vanliga människor.

Exemplet med spritsmuggling belyser väl vad som kännetecknar stora delar av den organiserade brottsligheten. Det är en handel för att tillgodose en mer eller mindre legitim efterfrågan på varor eller tjänster som är illegala, skattefria eller skamfyllda (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). Fler exempel kommer att nämnas längre fram i kapitlet.

Motboken avskaffades år 1955, men det innebar inte att smugglingen upphörde (Johansen 2004). Höga skatter på alkohol är en central del av svensk alkoholpolitik och för de kriminella entreprenörerna liksom deras köpare är det ett »handelshinder« på samma sätt som förbud och ransonering. Följaktligen fanns pengar att tjäna genom att erbjuda »skattefria« varor.

Alkohol är fortfarande en del av den organiserade brottslighetens »varusortiment«. Kriminaliteten följer dock med i tidens transportmönster och lagstiftning. I stället för sjövägen tar sig alkoholen in med vägtransport (Johansen 2004). Det finns också i dag en lagstiftning som ger godkända företag tillstånd att importera alkohol till särskilda upplag. Skatten betalas senare, i distributionsledet (Sjöstrand 2009; Brå 2011a). Det är givetvis frestande att som brottsverktyg använda sådana företag med tillstånd för att »nästan lagligt« ta in stora kvantiteter skattefri alkohol. Genom olika manipulationer betalas ingen skatt i senare distributionsled.

Medlemskapet i EU har lättat upp reglerna för införsel av alkohol för eget behov (Sjöstrand 2009). Det har skapat ett utrymme för en småskalig distribution med många entreprenörer som tillgodoser begränsade lokala marknader. Det förekommer också att större kvantiteter tas in i Danmark för att sedan successivt lastas om till mindre iögonenfallande transportfordon för att smälta in i det intensiva transportflödet över Öresundsbron (Brå 2012a). De få som råkar bli stannade av tullen hänvisar till bröllop och femtioårskalas med många gäster (Brå 2012a).

Sverige är inte USA

Under samma tid som ransonering infördes i Sverige gick lagstiftaren hårdare fram i länder som USA och Norge. Man nöjde sig inte med ransonering utan alkohol förbjöds, med känt resultat för smuggling och hembränning. Förbudstiden i USA lade grunden till senare tids utveckling av amerikansk organiserad brottslighet med särskilt hårdför framtoning (Johansen 2004). Hanteringen av alkohol drog till sig en

ny generation kriminella entreprenörer som bedrev verksamheten effektivt och storskaligt.

Professor Per Ole Johansen i Norge har jämfört förbudstiden i USA med Norge. Ett skäl till att den illegala sprithandlingen i jämförelselandet Norge inte tog sig industriella former som i USA och ledde till en ansamling av kriminellt kapital på få händer var svårigheten att utan risk för upptäckt driva en illegal industriell verksamhet. Det går knappast i länder som Norge eller Sverige, med få stora städer och därmed en hög grad av social kontroll. Korruptionsnivån var också helt annorlunda mot USA, där exempelvis den lokala Chicagopolisen stod på Al Capones lönelista (Höjer 2009). Det var därför som Al Capones fall blev ett jämförelsevis beskedligt skattebrott eftersom det var ett federalt brott som inte hanterades av lokal polis.

Den småskaliga smugglingen i Norden skilde sig också från den organiserade hembränningen och smugglingen, som krävde stora investeringar och omfattande belopp till »löner«, vilket också innebar stora risker för ekonomiska förluster. Småskaligheten i Norge och Sverige ledde fram till en affärsmässigt stryktåligare verksamhet i allt väsentligt befriad från våldsinslag. Det saknades kulturella och marknads-mässiga förutsättningar för att spritsmugglingen skulle fortsätta i andra former av organiserad brottslighet med korruption av politiska partier, legal näringsverksamhet samt kontroll av fackföreningar och myndigheter (Korsell 2011). I USA var förutsättningarna annorlunda. Där infiltrerades fackföreningar, affärlivet, myndigheter och politiken på olika nivåer (Jacobs 1999, 2006).

Cigaretter

På det internationella planet är cigaretter en viktig del av den organiserade brottsligheten (von Lampe 2011). Stora likheter finns med alkohol genom att en marknad skapas för att kringgå höga punktskatter. På samma sätt som med alkohol missbrukas lagstiftningen som ger godkända företag tillstånd att importera tobak till särskilda upplag.

Smuggling av cigaretter är också en del av den svenska organiserade brottsligheten (Persson 1999). Sverige fungerar även som transitland för vidare transport till bland annat Norge. Signifikant för dagens marknad är inslaget av piratkopierade cigaretter eller att cigaretter säljs under märken som egentligen inte existerar (Brå 2012a). Samma fenomen förekommer även för alkohol, men är mindre synlig än för cigaretter som oblygt tillhandahålls i den legala handeln.

För gärningspersonerna har illegala cigaretter och alkohol fördelar-na att de inte är stigmatiserade varor. Det är stor skillnad mot narkotika. När cigarettskatten höjdes på 1990-talet gick också flera narkotikadistributörer över till att i stället smuggla cigaretter (Brå 2007a).

Plötsligt uppenbarade sig en möjlighet att tjäna pengar med en jämförelsevis liten risk. Den höjda cigarettskatten liksom det tidigare exemplet med motboken på alkohol visar tydligt att det är regleringar som skapar en marknad för en organiserad brottslighet (Korsell och Nilsson 2003). Det är därför en stor utmaning för lagstiftare att balansera de positiva effekterna på folkhälsa, skatteintäkter eller vad man vill åstadkomma, med de negativa verkningarna som en etablering av organiserad brottslighet kan innebära.

Narkotika

Narkotikabekämpning har under en längre tid varit en kriminalpolitiskt prioriterad fråga i Sverige och polis och tull har i decennium efter decennium haft narkotika högt på prioritetslistan (Kassman 1998; Brå 2009a, 2011b). Åtskilliga personer som avtjänat och avtjänar fängelsestraff gör det till följd av narkotikabrott. Statistiken över narkotikabrottslighet speglar därför att lagstiftaren ser särskilt allvarligt på denna kriminalitet (se kapitlet om Narkotikabrott). Till det kommer myndigheternas efterföljande ansträngningar och prioriteringar (jämför Christie och Bruun 1985). Men så har det inte alltid varit.

Under 1950-talet och tidigare betraktades narkotikamissbruk som ett socialt problem och var knappast en fråga för kriminalpolitiska initiativ. Då handlade det om missbruk i begränsade kretsar, särskilt bland musiker och kändisar (Wierup och de la Reguera 2010). Narkotika återfanns också i något vidare kretsar genom att vissa läkare var för frikostiga med förskrivningar. På den tiden hade Statspolisavdelningen i Stockholm en »rusgiftssektion« som var inriktad på illegal narkotika- och sprithantering (Narkotikakommissionen 1983). När Rikspolisstyrelsen bildades år 1965 inrättades också en narkotikakommission. Det var ett svar på att marknaden för narkotikasmuggling växte. Successivt började narkotika uppfattas som ett av de allvarligaste samhällsproblemen. Inom polisen började narkotikarotlar att etableras och narkotikabekämpning blev snart en viktig uppgift.

På flera plan har de senaste decenniernas utveckling av den organiserade brottsligheten också handlat om narkotikamarknaderna. Narkotikaproblematiken fick så stor dominans att den mer eller mindre uppfattades som synonym med organiserad brottslighet. När ekonomisk och organiserad brottslighet blev en kriminalpolitisk fråga under 1970-talet hade polis och tull redan under tio års tid varit inriktad på att bekämpa de organisatörer som svarade för den storskaliga distributionen (Kassman 1998). Det var också mot narkotikabrottslighet som hemliga tvångsmedel (telefonavlyssning) tidigt började användas. Även penningtvättsbekämpningen har sina rötter i kriget mot narkotikan (Brå 2011c).

Narkotikabrott har även en viktig strategisk betydelse i bekämpningen av organiserad brottslighet. Till följd av att organiserad brottslighet är svårutredd behövs inte sällan tvångsmedel för att kunna nå framgång, något det höga straffvärdet för narkotikabrott ger polisen möjlighet till. Narkotika är därför ett tacksamt ingångsinsbrott vid utredningar kopplade till organiserad brottslighet, som inte sällan inriktas mot strategiska personer uppsatta på polisens mållistor.

Vid sidan av narkotikarotlarna fick organiserad brottslighet dock aldrig någon hemvist i särskilda rotlar. I stället hanterades narkotika för sig i narkotikarotlarna och övriga former av organiserad brottslighet splittrades på rotlar för grova brott, koppleri etc. Egentligen är det först med de nyligen bildade regionala underrättelsecentren (RUC) och aktionsgrupperna som organiserad brottslighet har fått en tydligare organisatorisk hemvist (Brå 2011b).

Årtionden av högprioriterad narkotikabekämpning har lett till en nätverksbetonad kriminalitet där personer går in och ur grupperingar (Brå 2005a). Åtskilliga aktörer är mycket försiktiga, verksamheten är strikt indelad i olika funktioner som hålls isolerade från varandra och särskilda personer engageras för riskfyllda uppgifter (Brå 2007a; sou 2012:44). Resultatet är en stryktålig kriminalitet som har förmåga att stå emot myndigheternas insatser (Korsell 2011). För gärningspersonerna sker det dock på bekostnad av en effektiv ekonomi som för många inte genererar stora överskott (Brå 2007b; Korsell, Skinnari och Vestervik 2009). Narkotikamarknaden kännetecknas också av en kreditekonomi, känslig för störningar från resurssvaga köpare (Brå 2007b). När tull och polis gör beslag innebär det samtidigt att någon eller några hamnar i stora svårigheter med skulder som ska betalas utan att det finns något att sälja. Ryktet om narkotikamarknadens lönsamhet är således överdriven (Brå 2007b).

Sedan 1960-talet har preparaten blivit fler och införseln kommer också via fler kanaler och länder. Förr var det ett mindre antal entreprenörer som försåg marknaden med droger (Sturesson 2004). Idag är det ett virrvarr av personer som är involverade i narkotikadistributionen (Brå 2005a, 2007a). Preparatens ställning på marknaden har också förändrats. Kokain som inte för länge sedan betraktades som en inredrog har i dag spritts till vidare grupper (Brå 2012a). Syntetiska droger har ökat kraftigt på marknaden. Mindre vanliga droger som kat har tillkommit för att tillgodose efterfrågan hos en del minoriteter.

Narkotikamarknaden synes nu genomgå en omstrukturering. Internet har blivit en viktig distributionsform och bör på sikt innebära att vinster flyttas över till de grupperingar som via utländska hemsidor driver handel. Cannabis har i ökande grad börjat odlas i Sverige (RKP 2007). Från början handlade det mest om hemmaodling, men produktionen sker i dag även i industriell skala där bostäder och lokaler

görs om till växthus med artificiell belysning. Samma utveckling sker i Sverige som redan ägt rum i Nederländerna (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009; RKP 2007).

Koppleri och människohandel

På 1970-talet beskrevs en förhållandevis omfattande miljö med sexklubbar, massageinstitut och bordeller (AMOB 1977). Sedan dess har stora förändringar skett, som speglar samhällets utveckling med ökad jämställdhet och bättre levnadsvillkor. Sociala myndigheter och polis har också enträget motverkat prostitution, oavsett i vilka former den bedrivits. Den inhemska prostitutionen är i dag inte alls lika framträdande i jämförelse med beskrivningarna från 1970-talet (Socialstyrelsen 2007; SOU 1995:15; AMOB 1977). Marknaderna är betydligt större utomlands och åtskilliga sexköp av svenska män sker dessutom utanför Sveriges gränser. Förklaringen till detta är ett ökat resande, en reducerad upptäcktsrisk och att sexköp inte är olagligt i många länder (jämför Folkhälsoinstitutet 1999).

Kombinationen globalisering, allt öppnare gränser och frånvaron av järnridån har dock fört med sig ett jämförelsevis nytt fenomen – organiserade former av koppleri med utländska kvinnor i Sverige (Ala-lehto 2002; Brå 2008a). Det finns också ett inslag av människohandel i denna verksamhet.

Denna prostitutionsverksamhet drivs av utländska nätverk och har knappast några kopplingar alls till den organiserade brottsligheten på svensk mark som har andra inriktningar än sexhandel (Brå 2012a). Flera tänkbara förklaringar finns till denna strikta uppdelning av de kriminella marknaderna. Rekrytering av utländska kvinnor till prostitution i Sverige sker i lokalsamhället. Ofta av personer som på ett eller annat sätt är bekanta med kvinnorna eller känner personer i deras närhet (Brå 2008b). Grupperingar med landsmän och lokalkännedom har här ett försprång.

Den andra förklaringen är att organiserad brottslighet i svenska städer i begränsad utsträckning varit involverad i koppleriverksamhet. Troligtvis var organiserad brottslighet i större grad aktiv under 1970-talet, men sedan dess har banden blivit allt svagare fram till dess att utländska grupperingar började förändra marknaden (jämför AMOB 1977). Kanske finns också ett motstånd mot att ge sig in i sexhandeln, som uppfattas som både svår och osympatisk att bedriva (Brå 2012a).

De utländska nätverk som opererar i Sverige är som regel små med ett fåtal kvinnor i prostitutionsverksamheten (Brå 2008b). Kontakt med kunder sker ofta via internet och mobiltelefon. Även viss gatu-prostitution förekommer, även om alla inblandade parter inklusive köparna helst undviker denna form av exponering.

Ingen vet hur många kvinnor som ingår i verksamheten med koppleri och människohandel (Brå 2011d, 2011e). Kvinnorna flyttas runt mellan olika städer och länder (Brå 2008b), vilket gör det svårt att uppskatta hur många de är. I annonser på nätet kan samma kvinna uppträda under flera identiteter (Månsson och Söderlind 2004). Delar av prostitutionen sker också dolt, på hotell och i lägenhetsbordeller (Brå 2008a). Det försvårar möjligheterna för sociala myndigheter och polis att få en överblick.

Människosmuggling och människohandel för arbetskraftsexploatering

Om människohandel för sexuell exploatering tilldragit sig särskilt mycket uppmärksamhet och blivit en politisk arena för frågor om kvinnors rättigheter och mänskliga rättigheter, gäller det motsatta förhållandet för arbetskraftsexploatering (jämför Tham 2001, 2006). Offren för arbetskraftsexploatering drar inte till sig samma intresse från politiker, organisationer och medier jämfört med sexuell exploatering (jämför Hulting 2009).

Ytterligare ett skäl till att arbetskraftsexploateringen får lite fokus är att offren finns på en legal arbetsmarknad och utför legitima sysslor i olika etablerade näringar. Det olagliga är exploateringen och raden av överträdelse av de regler och avtal som gäller på arbetsrättens område. Det innebär svårigheter att identifiera de utsatta människorna. Det finns en risk för att offren blandas samman med reguljär utländsk arbetskraft. Offerrollen blir därför inte lika tydlig som för dem som utsätts för sexuell exploatering.

Ingen har dock kunnat undgå skildringarna av de utländska bärplockarnas utsatta situation. Strandsatta personer i tältläger och usla barackmiljöer har synliggjort en exploatering som annars sker i det fördolda. Mediebevakningen har också varit intensiv under flera säsonger, men diskussionen har snarare gällt bärplockarnas svåra belägenhet och inte arbetskraftsexploatering i vidare bemärkelse.

Vid sexuell exploatering är det svårt att avgöra när det är koppleri eller när kriminaliteten övergår i människohandel (4 kap. 1a § BrB), ett brott som har ett väsentligt högre straffvärde än koppleri (6 kap. 12 § BrB) (Brå 2008a). Även för arbetskraftsexploatering är gränserna mellan olika former av utnyttjande otydliga (Viuhko och Jokinen 2009). Den utländska arbetskraft från låglöneländer som kommer till Sverige påstås i varierande grad verka under sämre villkor än vad som gäller för inhemsk personal. Det talar också för att en diskussion om problemet bör fokusera på exploateringen snarare än specifika brottstyper, som i den mån de upptäcks görs det av så olika myndigheter som Polisen, Skatteverket och Migrationsverket.

Som en följd av globalisering, ekonomiska kriser och oroligheter kan det finnas ett ökande tryck att bryta upp och söka en säkrare försörjning på annat håll (Brå 2012a). Ett rimligt antagande är att det finns en väsentligt större efterfrågan på billig arbetskraft i jordbruk, fruktodlingar, restaurangkök och vid rivningsarbeten, sanering och städning än för sexuella tjänster (jämför Olander och Tilly 2008). Det är också en större tillgång på arbetskraft för arbeten utanför sexhandeln.

Vad som talar mot en kraftig ökning av arbetskraftsexploatering är att Sverige ligger vid sidan av både de geografiska och språkmässiga allfarvägarna. Situationen med arbetskraftsexploatering i södra Europa är allvarligare och fördjupas dessutom genom stora flyktingströmmar som bidrar till den irreguljära arbetsmarknaden (jämför Saviano 2008).

Stöld, häleri och rån

Inledningsvis nämndes stölder och efterföljande häleribrott som den organiserade brottslighetens eviga följeslagare. Ofta glöms denna brottslighet bort eftersom den i hög grad för tanken till gråtjuvar eller småhandlare med kontoret på fickan. I själva verket är stöld och häleri inte enbart en klassisk form av organiserad brottslighet utan också ett tydligt exempel på det affärsmässiga och förhållandevis stillsamma inslaget i kriminaliteten (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009).

Särskilt häleriledet visar också hur vardagsbrott hänger ihop med organiserad brottslighet. Tjuvar kan uppträda enskilt, men för att få avsättning på stöldgodset krävs hälar kontakter (Klockars 1974). Organisationsgraden i brottsligheten höjs när hälare kommer in i bilden. Det som från början var en rad mångdbrott – enskilda brott utan kontakt med varandra – kan i hälarledet förvandlas till organiserad brottslighet.

Det finns en gräns för hur mycket som kan avyttras genom tjuvens egna kontakter (Lenke 1980). Tjuven har ofta begränsade förutsättningar för att som säljare av stöldgods agera på den legala marknaden. Det är på denna marknad som efterfrågan finns och rimliga priser går att ta ut. Det som utmärker hälaren är att denne står med ena benet i en miljö där tjuvarna finns och med det andra benet i den legala ekonomin (Steffensmeier 1986; Steffensmeier och Ulmer 2005). Med goda kontakter går godset att sälja vidare och därför är hälaren en central mellanhand.

Det förekommer också regelmässiga beställningsstölder (Brå 2006). Hälare kan kontakta tjuvar för att ta specifika objekt eller skicka ut en allmän signal om vilka varor som det finns efterfrågan på. Lager- och transportstölder förutsätter ofta hjälp »inifrån« om vilka säker-

hetchänsyn som måste tas, när gods finns lagrat eller när det är under transport. Transportfordon behövs också när stora godsmängder stjäls.

De kopparstölderna som bland annat drabbat järnvägar, metallupplag och byggnader med koppartak förutsätter truckar, kranar och tyngre lastfordon. Det är utrustning som tjuvar sällan förfogar över på egen hand.

Kopparstölderna tydliggör också att stöldgodset inte hamnar i en undre värld utan går tillbaka till den legala ekonomin. Där förvandlas det nedsmälta stöldgodset återigen till kabel till järnvägen, koppartak eller andra nyttigheter genom den kriminella och legala ekonomins kretslopp (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). Samma sak gäller för stöld av ett lagerparti med märkeskläder eller en transport med elektronikkomponenter. Stöldgodset hamnar också i den legala ekonomin.

Ibland brukar spektakulära rån hänföras till organiserad brottslighet. Månader av minutiösa förberedelser, rekrytering av experter till olika funktioner, planläggning av flykten och åtgärder för att tvätta pengarna gör att knappast någon brottslighet är lika organiserad. Ändå brukar rån snarare räknas till organiserade brott än organiserad brottslighet. Skälet är att det ofta går lång tid mellan rånen och att det i den meningen snarare är tillfälliga projekt än en löpande verksamhet (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). Under alla omständigheter finns dock starka kopplingar till organiserad brottslighet, exempelvis för anskaffning av vapen, kanske hjälp med bilar och annan utrustning, tvättning av pengar och annat stöd. Till rånargrupper rekryteras personer i den kriminella miljön med mer eller mindre koppling till organiserad brottslighet. Vill man skilja på rån och organiserad brottslighet finns följaktligen en överlappning av personer.

Bedrägerier

Om stölder fortfarande är en viktig del av organiserad brottslighet talar mycket för att kriminaliteten börjar förändras och att en överflyttning sker från att *ta* – stölder och rån – till att *lura* till sig egendom (Andersson och Korsell 2011). Det skulle innebära att bedrägerier är på frammarsch som något av den »nya tidens brottslighet« (Brå 2012a). Att bedra brukar förknippas med den ekonomiska brottslighetens mer förfinande drag jämfört med stöldens eller rånets direktitet (Shapiro 1990). På ett generellt plan tycks organiserad brottslighet närma sig delar av den ekonomiska brottsligheten. Det gäller även skattebrott, som också ofta bygger på vilseledande som bärande element. Förr var också den straffrättsliga beteckningen skattebedrägeri (2 § skattebrottslagen (1971:69) enligt tidigare lydelse).

Bedrägeribrottsligheten är svår att placera kriminalpolitiskt. Brotts-

tet har en mycket stor spännvidd, från enskilda personers marginella bedrägerier till storskaliga upplägg (Korsell 2012). Därför har bedrägerier inte heller på ett naturligt sätt kunnat hänföras till ekobrotten (Korsell 2012).

Det är också svårt att dra gränsen mellan ekobrottslingars bedrägerier och när gärningspersoner med koppling till organiserad brottslighet ligger bakom. Uppgifter finns också om regelmässiga samarbeten mellan ekobrottslingar och personer med koppling till organiserad brottslighet (Brå 2012a). Särskilt i Malmö har polisen information om sådant kompanjonskap och att organiserad brottslighet ägnar sig åt identitetsstöld, kortkapning och skimning av betal- och kontokort (Brå 2012a). Till och med företag har etablerats för att med anställd personal ägna sig åt telemarketing, där näringsidkare luras att de ingått olika avtal.

En annan form av bedrägerier där företag missbrukas är 'long firm fraud' (Levi 2008). Upplägget går ut på att ett företag med gedigen historik förvärvas. Den seriösa fasaden utnyttjas sedan för att kraftigt skuldsätta företaget genom alla tänkbara former av krediter – lån, avbetalningsköp och anskaffning av varor mot faktura – medan gärningspersonerna säljer ut och tömmer verksamheten på dess tillgångar. Fordringsägarna får aldrig betalt och några vinster redovisas inte heller till beskattning.

En särskild form av bedrägerier riktas mot bidragssystemen, som för några år sedan fick en egen brottstyp, bidragsbrott (se 2 § bidragsbrottslagen (2007:612)). Det är bedrägerier som för tanken till fusk med tillfällig föräldrapenning och andra gärningar som knappast förknippas med organiserad brottslighet. Eftersom kriminella inkomster är osäkra och ojämna förekommer dock bidragsbrott bland personer med koppling till organiserad brottslighet (ISF 2011; Brå 2007b, 2005b). Sjukpenninggrundande inkomster kan konstrueras genom påhittade arbeten (ISF 2011). Omfattande bedrägerier mot privata och allmänna personförsäkringar leder till stora framtida inkomster (Brå 2005b). Andra organiserade och storskaliga bedrägerier riktas mot assistansersättning (ISF 2011). Dessutom kan bidragsbrott hålla ner svarta löner och utgör därför en inte obetydlig marknadsmässig komponent i den svarta ekonomin (Brå 2007c). Det finns därför en koppling mellan bidragsbrott och sådana organiserade former av svartarbete som här är av intresse.

Penningtvätt och svartarbete

Penningtvätt förknippas med organiserad brottslighet (Brå 2011c). Särskilt narkotikaförsäljning genererar stora mängder kontanter. Det går knappast att vandra in på banken med kassar av skrynkliga sedlar utan att väcka uppmärksamhet. Penningtvätt, i ordets rätta bemärkelse,

handlar om att omvandla eller tvätta pengar till legitima inkomster (Örnamark Hansen 1998). Skattat och klart kan sedan medlen användas till investeringar i den legala ekonomin.

Forskning visar emellertid att det inte alltid finns ett så stort behov för organiserad brottslighet i Sverige att tvätta pengar (Brå 2007b; Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). En studie av narkotikamarknaden visar till exempel att verksamheten präglas av stora kostnader samtidigt som vinsten ska fördelas på många inblandade aktörer. En stor del av vinsterna går dessutom åt till konsumtion (Brå 2007b, 2011c).

Internationellt är penningtvätt en stor fråga och flera internationella organ som organisationen för ekonomiskt samarbete och utveckling (OECD) och Financial Action Task Force (FATF) ägnar problemet stor uppmärksamhet. I bakgrunden finns USA:s »war on drugs« och på senare tid krigsförklaringen mot terrorism (Reuter och Truman 2004). I och med att finansiering av terrorism har kopplats ihop med penningtvättsfrågor har fokus vidgats till att inte bara handla om att »tvätta pengar vita«. Nu omfattas även det omvända, det vill säga att vita pengar smutsas ner och blir svarta (Brå 2011c; Kochan 2005; Reuter och Truman 2004; Gold och Levi 1994; van Duynne och Houtzager 2005).

I Sverige är det Finanspolisen som tar emot rapporter från banker och andra rapporteringsskyldiga om misstänkta transaktioner. Varje år får Finanspolisen in mer än 10 000 rapporter från rapporteringsskyldiga aktörer.

En genomgång av Finanspolisens ärenden ger vid handen att en stor del av rapporteringen snarare handlar om skatter än narkotika (Brå 2011c). För att kunna betala ut svarta löner i samband med storskaligt svartarbete förutsätts att medel på konton kan omvandlas till kontanter. De som har svarta inkomster vill inte exponera sig genom att pengarna hamnar på konton där de lämnar efter sig spår i bankernas bokföring. I stället för att tvätta pengar, smutsas från början vita pengar ner för att bli svarta (Brå 2011a, 2011c).

Det finns starka kopplingar mellan organiserat svartarbete och organiserad brottslighet. För det första är omfattningen och långsiktigheten av sådan art att den ekonomiska brottsligheten är organiserad. För det andra är det inte ovanligt att personer inom organiserad brottslighet är eller har varit verksamma inom bygg- och anläggningsbranschen, där man tidigare visat att det förekommer svart arbete i högre grad än i andra branscher. På samma sätt känner sådana personer sig inte främmande i restaurangbranschen, som också har problem med svartarbete. Krogmiljön utgör dessutom en viktig mötesplats för personer inom organiserad brottslighet där de diskuterar affärer, rekryterar och kollar upp medarbetare samt utbyter information om vad till exempel polisen arbetar med för tillfället (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009).

Vid storskaligt svartarbete är det inte ovanligt att belopp på flera hundratusentals kronor betalas ut som svarta löner varje månad (Brå 2011a). En enda svartarbetshärva kan exempelvis omfatta tre organisationer, ett par arbetsledare och assistenter samt 15–20 svartarbetare. De stora belopp som behöver smutsas ned vid svart arbete och följaktligen alla de personer som får svarta löner indikerar att ekonomisk brottslighet är mycket lönsammare än traditionella former av organiserad brottslighet (Brå 2011a). Det är lagligt att utföra byggarbeten eller driva restaurang. Den svarta verksamheten behöver inte döljas på samma sätt som vid narkotikabrottslighet. Modern teknik och organisation kan tillämpas. Resultatet blir stordriftsfördelar och följaktligen större vinster. Även andra former av ekonomisk brottslighet än organiserat svartarbete bör generera mycket stora summor som behöver tvättas. Det handlar om andra skattebrott, vissa bedrägerier och insiderbrott (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009).

Utpressning och infiltration

Hittills har en i allt väsentligt affärsinriktad brottslighet beskrivits i betydelsen handel och tjänsteproduktion. På många andra håll i världen brukar organiserad brottslighet förknippas med utpressning och beskyddarverksamhet. I Italien tvingas en del näringsidkare betala en »försäkring« till kriminella för att inte deras företag ska drabbas av skador (Dickie 2004). I realiteten är det en form av parallell beskattning, som visar att staten inte har tillräcklig kontroll över sitt territorium. I USA förekom att enbart vissa maffiakontrollerade företag fick anlitas för exempelvis sophantering och transporter (Jacobs 1999). Om ett konkurrerande företag anlidades utsattes deras fordon för skadegörelse. Företag pressades också till att anställa och betala ut lön till personer som aldrig befann sig på arbetsplatsen (Jacobs 1999).

Gemensamt för dessa former av utpressning och kontroll är att organiserad brottslighet löpande åderlåter näringslivet på pengar. Denna parasitära form av organiserad brottslighet har tidigare varit mycket ovanlig i Sverige (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). En oroande utveckling är dock att utpressningsbrotten skjutit i höjden i statistiken över anmälda brott (Brå 2012b). Även om enbart en del av dessa anmälningar kan hänföras till organiserad brottslighet visar både statistik och uppgifter från polisen att organiserad brottslighet i ökande utsträckning tar till utpressning mot företag (Brå 2012c).

Risken är stor att denna utveckling kommer att fortsätta om inte krafttag tas mot utpressning. Ett problem är dock att långt ifrån alla brott anmäls, utsatta företagare känner sig rädda för utpressarnas vedergällning och dessutom kan utpressningen ha sin grund i affärer som inte tål dagens ljus. I riskzonen finns inte minst företag som inleder

samarbete med personer med koppling till organiserad brottslighet. Det kan gälla lån, inköp av stöldgods, svartarbete eller indrivning. Företag som inte tidigare haft kontakt med kriminella har också utsatts för utpressning.

Nära utpressning ligger olaglig inkassoverksamhet och indrivning. Det förekommer att företagare anlitar kriminella för att driva in skulder som av olika skäl uppfattas som »problematiskska« eller att de tar för lång tid att driva in på laglig väg. Ibland kan skuldebrev och fakturor köpas upp, och då är det viktigare att det finns ett dokument i botten än att skulden juridiskt kan fastställas (Brå 2012c).

Ett problem med illegal indrivning är att organiserad brottslighet tar sig rollen som tvistelösare och ersättare för statens maktbefogenheter. Det gör brottsligheten systemhotande. Även utpressning är systemhotande genom att de handlar om maktutövning mot och kontroll av delar av näringslivet. Även om det på det stora hela är marginella företeelser går det inte att blunda för att organiserad brottslighet tagit ett kliv i fel riktning i samhället (Brå 2012c).

En relevant fråga är varför utpressning under den senaste tiden utvecklats och blivit en inkomstkälla för organiserad brottslighet. En anledning kan vara att det är ett försiktigare alternativ till rån. I stället för rånmomentets dramatik och risker mjölkas pengarna fram successivt. Utpressning är också ett sätt att visa makt, som ger egen tillfredsställelse för de framgångsrika gärningspersonerna och status mot andra. Utvecklingen i den kriminella miljön med gängbildningar bör därför vara en viktig förklaringsfaktor. Många gånger kan det också vara enkla pengar.

Utpressning i form av bötnings förekommer internt, i den kriminella miljön. Om någon uppfattas ha överträtt en »regel« ska det sonas. Många gånger är det rena påhitt som ligger bakom kraven så som osanningar om påstådda skulder. Även här kan bötnings vara ett uttryck för behovet av maktutövning. Kanske fenomenet också visar på en bristande lönsamhet i den kriminella världen när affärsidén blir att tjäna pengar på andra i den kriminella miljön.

Otvivelaktigt har kriminella grupperingar och gängkriminalitet haft stor betydelse för den senaste tidens utveckling, inte minst för utpressningsbrottet. Hur började det?

Grupperingarnas inträde

Om spritsmuggling under det första världskriget är en historisk milstolpe i utvecklingen av organiserad brottslighet i Sverige dröjer det in på 1970-talet innan nästa skulle komma. På den tiden började nätverk av kriminellt belastade individer – som ofta var sammanbundna av att de hade samma etnicitet eller var inriktade på samma typ

av brottsupplägg – få stort utrymme i framförallt de större städerna (Brå 2012a). Många av dessa individer hade sitt ursprung i Jugoslavien och närliggande länder. Till följd av nätverksstrukturen med ad hoc-grupperingar var denna form av organiserad brottslighet inte särskilt synlig. Brottsinriktningarna var främst stölder, rån, spelklubbar och narkotika.

Nästa fas i utvecklingen var etableringen av broderskapsgrupperingar. Sveriges första internationella kriminella mc-gång etablerades år 1993 genom att en före detta bilklubb i Staffanstorps kommun utanför Malmö blev fullvärdig Hells Angels-klubb (Wierup och Larsson 2007). Därefter kom Bandidos.

Med Malmö som brohuvud och inspirationskälla spreds broderskapsgrupperingar till en rad andra platser i landet. Vissa av gängen har funnits en tid medan andra varit »dagsländor« som bildats och försökt sälja in sitt namn, inte minst med hjälp av medier, men som sedan har upplösts. Det gäller både olika mc-gång med tillhörande supporterklubbar och supportergrupper och andra namngivna gäng med formellt medlemskap (Brå 2012a).

Under den senare delen av 1990-talet förekom konflikter mellan Hells Angels och Bandidos i hela Norden (Wierup och Larsson 2007). I medierna talades till och med om det stora nordiska mc-kriget eftersom det förekom skottlossning och sprängningar. Närheten till Danmark, där konflikten tog sig ännu mer dramatiska former, bidrog till känslan av en ny tid med våldsammare former av organiserad brottslighet (Brå 2012a). Till följd av de dramatiska händelserna kring konflikterna framstod mc-gängen under denna tid som det stora hotet i Sverige. Under mc-gängens uppbyggnadsfas var dock deras vinstdrivande brottsliga verksamhet i stort sett begränsad till samma typ av brott som enskilda kriminella personer i Sverige höll på med. I takt med att mc-gängen etablerades och deras skrämsekäpplighet byggdes upp, inte minst till följd av de våldsamma konflikterna, blev de sedan mer aktiva med utpressningar, indrivningar och hot (Wierup och Larsson 2007; Brå 2012b).

Uppkomsten av de kriminella gängen ritade om kartan i den kriminella miljön och organiserad brottslighet blev därmed också mycket synligare (Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). Under de första broderskapsgrupperingarnas etableringsfas var det dock fortfarande nätverk av kriminellt belastade personer från forna Jugoslavien och deras samarbetspartners som svarade för en betydande del av den vinstdrivande organiserade brottsligheten i form av bland annat narkotikasmuggling, cigarettsmuggling och organiserade stölder (Brå 2012a).

I takt med att fler broderskapsgrupperingar bildades blev det mer attraktivt för enskilda individer att tillhöra någon form av konstellation (Brå 2012a). En förklaring till detta som nämndes tidigare är fö-

rebilderna i mc-miljön. En annan bidragande orsak bedöms vara filmer och böcker som skildrar olika amerikanska gäng. Det går inte att bortse från populärkulturens inflytande som stilbildare. Det kan också finnas fördelar för kriminellt belastade individer att gå samman i gäng med namn, symboler och medlemskap. Det handlar bland annat om att, genom grupptillhörigheten, få en ökad säkerhet. Ingen vill bli den sista att stå utanför i det som karaktäriseras som ett »hårdnande klimat« (Brå 2012a). Att ingå i en gruppering skänker trygghet mot andra.

Tillhörigheten till grupperingar romantiseras gärna av unga mäniskor med få andra förebilder i vuxenvärlden. Lockelsen är en livsstil med dyra bilar och andra attribut som signalerar framgång (Brå 2007b; 2012a). Vissa personer i den kriminella miljön får kändisstatus, intervjuas i etablerade medier och bygger på det sättet ett varumärke.

Förortsbundna kriminella nätverk

Parallellt med att broderskapsgrupperingar började bildas i Sverige under 1990-talet fick Polisen även upp ögonen för nätverk av tungt kriminella personer med en stark förankring i vissa förorter eller familjer (Barkman och Palmkvist 2011; Brå 2012a). I Stockholm blev till exempel Fittja Boys ett begrepp och i Göteborg dök det upp ett nätverk som av polisen fick namnet »BMW-ligan«. Med tunga personbilar körde de in i butiker och stal kläder och kapitalvaror.

Dessa nätverk var inte lika självmarkerande som broderskapsgrupperingarna och många av dem hade inte heller några egna namn, även om polis och media i många fall gärna namngav dem.

Vissa av dessa personer finns fortfarande kvar i den kriminella miljön och har enligt polisen inspirerat och lärt upp en ny generation kriminella ute i storstädernas förorter.

För 5–10 år sedan kom det tecken på att en del av dessa nätverk börjat kontrollera vissa geografiska territorier i sina bostadsområden (Brå 2012a; Barkman och Palmkvist 2011). Territorierna är inte särskilt stora, utan det rör sig om någon gata eller två. Nätverken vill äga sin egen kriminella marknad och inte släppa in andra aktörer. I mångt och mycket är dessa revir knutna till narkotikahandeln. Det finns även några brottsaktiva familjer och släkter som har vissa inslag av territoriell kontroll, vilket ger ytterligare en dimension till förortsproblematiken.

Vissa förorter har även fått stor uppmärksamhet genom upplopp där stenkastning skett mot poliser och andra representanter för myndigheterna (Brå 2011f, 2012a). Polisbilar har också stuckits i brand. I flera av dessa fall ser Polisen en koppling mellan de våldsamma händelserna och förortsbundna kriminella nätverk (Brå 2012a).

Ökning av våld i den kriminella miljön

Våldsbrott med bland annat flera mord följde i spåren av utvecklingen med broderskapsgrupperingar och spänningarna ökade när även personer i förorter eller med anknytning till vissa familjer trädde fram på brotts scenen.

Antalet fall av dödligt våld i de kriminella miljöerna har ökat sedan mitten av 1990-talet (Brå 2011g, 2012a). Det hänger samman med de konfliktfyllda förhållandena (Brå 2012a). När dessa konflikter tog sin början i slutet av 1990-talet började kriminellt belastade individer beväpna sig i större utsträckning än tidigare. Kombinationen aggressiva personer i en konfliktfylld miljö, förekomsten av grupperingar och tillgång till vapen har lett till en rad skjutningar. Att personer är påverkade av narkotika eller dopningspreparat bidrar också till våldsanvändningen (Brå 2012a).

Flera skjutningar har skett på allmän plats med stor fara för allmänheten (Brå 2012a). Trots en ökad hänsynslöshet är det emellertid ovanligt att våldshandlingar i den kriminella miljön får en dödlig utgång.

Även om konflikterna ofta har en personlig grund och gäller mellan individer – och inte mellan grupperingar – tenderar de att eskalera när dessa personer har en tillhörighet till andra kriminella i broderskapsgrupperingar, förorter eller familjer (Brå 2012a).

Mot en mer parasitär brottslighet

För organiserad brottslighet är framförallt pengar i blickfånget. Företag har därför alltid varit intressanta som måltavlor för stölder och, i fråga om banker, för rån. Kännetecknande för dagens brotts scen är att företag i ökande grad står i centrum för kriminaliteten, men på ett delvis nytt sätt.

Vissa grupperingar, inte minst nya och oetablerade gäng, ägnar sig åt en brutal form av brottslighet i syfte att bygga upp ett vålds- och skrämselkapital. Utpressning mot företagare har blivit ett vanligt inslag i brottskatalogen.

En del av de mer etablerade grupperingarna har emellertid börjat ta steget över till olika former av ekonomisk brottslighet i en större utsträckning än tidigare. Vissa kriminella personer förstod att det fanns mer pengar att hämta i företag än genom traditionell brottslighet som narkotikahandling. Kännetecknande för den nya formen av organiserad brottslighet är att tömma företag på pengar eller på annat sätt utnyttja dem. Nära ekobrott ligger bedrägerierna som också är på fram-marsch.

Är den organiserade brottsligheten ett hot mot samhället?

Organiserad brottslighet får allt större betydelse för den svenska kriminalpolitiken (Brå 2011a; Korsell, Skinnari och Vesterhav 2009). I regeringens åtgärdsprogram mot organiserad brottslighet ingår ordet »mobilisering« i titeln (Ds 2008:38). Det för tanken till krigstillstånd. Böcker där »maffia« ingår i titeln får stor uppmärksamhet och påverkar inte enbart allmänheten utan även myndighetspersoner, politiker och de kriminella själva. Internationellt blev organiserad brottslighet tidigare än i Sverige en viktig fråga och har i hög grad engagerat både FN och EU. Frågan är dock vad organiserad brottslighet egentligen handlar om och vilka skador brottsligheten för med sig. Finns det fog för att signalera allmän mobilisering?

Av beskrivningen hittills är det uppenbart att brottsligheten leder till skador på människors hälsa genom distributionen av narkotika, dopningspreparat, alkohol och cigaretter. Drabbade av stölder, rån och utpressning gör ekonomiska förluster. Brotten innebär också ett intryck på den personliga integriteten. I spåren kan följa otrygghet och psykiska besvär. När företag utsätts för brott kan det också gå ut över ägare och anställda. Organiserat svartarbete och andra ekobrott leder till illojal konkurrens mot andra företag. Det påverkar ekonomins effektivitet liksom skatteinkomsterna. Exploaterade människor får fysiska och psykiska skador. Även mänskliga rättigheter träds för när. Men dessa skadeverkningar skiljer sig inte nämnvärt från traditionell brottslighet förutom graden av organisation bakom. Frågan kvarstår i vad mån och på vilket sätt organiserad brottslighet skiljer sig från annan kriminalitet.

En diskussion om den organiserade brottslighetens kvalificerade skadeverkningar kan lämpligen ta avstamp i titeln till David Cressey's kritiserade bok »Theft of a Nation« från år 1979. Boktiteln anspelar på att organiserad brottslighet inte enbart för med sig en lång rad individuella brottsoffer utan att brottsligheten nått så djupt att hela det amerikanska samhället infekterats. Det största problemet är om organiserad brottslighet blir en maktfaktor till följd av att mycket pengar koncentreras till ett fåtal händer. Till det kommer resurser i form av organisationer, personer och kriminellt kunnande. En sådan maktfaktor har förmåga att påverka myndigheter, medier och politiker. Kontroll utövas mot näringsidkare och boende i vissa områden. Organiserad brottslighet utvecklas till en maktfaktor.

Risken för denna dramatiska utveckling i Sverige i någon större skala är dock mycket liten, för att inte säga obefintlig (Korsell, Skinnari och Vesterhav, 2009). Som beskrivits är organiserad brottslighet på svenska en småskalig och splittrad företeelse. De pengar som finns är spridda på många händer. Organisationsgraden är låg. Kapaciteten är

begränsad. Dessa omständigheter gör att brottsligheten inte utgör något hot mot samhället.

Men även personer med begränsad kapacitet kan kraftsamla och ställa till med stor skada där resurserna riktas. Kriminella trakasserar, hotar eller använder andra former av otillåten påverkan mot myndighetspersoner och brottsoffer för att undgå upptäckt eller försvåra brottsutredningar (Brå 2008c, 2009b). Utpressning, beskyddarverksamhet och territoriell kontroll – låt vara begränsad i både skala och tid – utmanar statens grundfundament, att utöva total suveränitet. Återkommande skjutningar på öppen gata, broderskapsgrupperingars iögonfallande beteende, Södertäljenätverkets maktambitioner och fräcka kupper som helikopterrånet leder också till att människor ställer frågan om myndigheterna har förmåga att upprätthålla lag och ordning.

Svaret på frågan är att organiserad brottslighet flyttat fram positionerna ett steg och att den största skadan, vid sidan av individuella offer, är förtroendet för samhällets kapacitet att bryta utvecklingen. Det är därför viktigt att ta krafttag mot brottsligheten.

Brottsförebyggande åtgärder

Mycket av organiserad brottslighet har sin grogrund och rekryteringsbas i utsatta områden. Skola, arbete och framtidsmöjligheter bör därför vara en del i en mobilisering mot organiserad brottslighet.

Hittills har strategierna mot organiserad brottslighet till stor del inriktats på traditionell brottsbekämpning. (Korsell 2011). Vad som här beskrivits är emellertid en brottslighet som är helt beroende av det legala samhället för att överleva. Följaktligen finns en hel del att göra genom att rikta sökarljuset från gärningspersonerna till de strukturer och personer som möjliggör kriminaliteten. Organiserad brottslighet är beroende av kunder som köper de varor och tjänster som där erbjuds. Merparten av försäljningen går till personer som knappast kan förknippas med organiserad brottslighet. Få människor skulle göra affärer med personer som av olika skäl signalerar kriminalitet. Men desto fler köper gärna billigt om inramningen uppfattas som någorlunda legitim. Det är också på det sättet som cigaretter, alkohol, dopningspreparat, partydroger och stöldgods kanaliseras ut på marknaden. Bakom fasaden på exempelvis en restaurang kan döljas både stulna livsmedel och inventarier, omfattande svartarbete och människor som smugglats in i landet (Brå 2010). Även människohandel för sexuell exploatering bedrivs på ett sådant sätt att kunderna av de sexuella tjänsterna ska förledas tro att kvinnan är sin egen entreprenör och att det inte finns några kopplare och organisatörer i bakgrunden (Brå 2008b).

Egentligen är det slående hur organiserad brottslighet är en del av samhället och tillgodoser mindre smickrande behov hos många människor och verksamheter. Detta särskilt mot bakgrund av att organiserad brottslighet gärna målas upp som en företeelse helt utanför samhället som verkar i den undre världen. Via ombud eller distributörer på lägre nivåer har rimligtvis etablerade personer en affärsmässig kontakt med organiserad brottslighet jämfört med förbindelser med personer som begår »vanliga« brott. Förklaringen ligger i den marknadsorienterade brottsligheten. Den förutsätter att de varor och tjänster som organiserad brottslighet tillhandhåller når alla dem som efterfrågar dem. Följaktligen befinner sig den organiserade brottsligheten inte i någon slags undre värld utan agerar på en marknad (Johansen 1996). Beroende på vilka varor och tjänster som avses sker det mer eller mindre öppet.

Det borde därför vara möjligt att genom upplysning påverka en del av kunderna, att få dem att reflektera över vilka de gynnar och att se till att de ställer mer frågor. Från köparen av skattefria cigaretter till kommunen som beställer byggnadsarbeten med svart arbetskraft längst ned i entreprenadkedjan. På det sättet blir det svårare att ursäkta sig och vara en del av brottsligheten i egenskap av konsument. Det finns därför stor potential att utveckla insatserna genom brottsförebyggande åtgärder (Brå 2010). Särskilt gäller det att hejda den utveckling som nu sker.

Referenser

- Adamoli, S., Di Nicola, A., Savona, E., Zoffi, P. (1998) *Organized crime around the world*. Helsinki: Heuni.
- Alalehto, T. (2002). »Eastern prostitution from Russia to Sweden and Finland.« *Journal of Scandinavian studies in criminology and crime prevention*. Vol 3, sid. 96–111.
- AMOB (1977). *Organiserad och ekonomisk brottslighet i Sverige. Ett åtgärdsförslag*. Arbetsgruppen mot organiserad brottslighet (AMOB). Stockholm: Rikspolisstyrelsen.
- Andersson, H. (2001). »Spritsmuggling i mellankrigstidens Stockholm. Illegala entreprenörer i ett komparativt perspektiv.« I: Appelgren, L. Och Sjögren, H. (red.). *Ekonomisk brottslighet och nationalstatens kontrollmakt*. Stockholm: Gidlunds.
- Andersson, J. och Korsell, L. (2011). »Den moderna brottsligheten och den traditionella processrätten.« I: Mirchandani, K. Och Ståhl, K. (red.) *Förhandlingarna vid det 39:e nordiska juristmötet i Stockholm 18–19 augusti 2011. Del II*.« Stockholm: Den svenska styrelsen.
- Björ, J. (1985). »Den illegala rusdryckshanteringen.« I: Bruun, K. och Frånberg, P. *Den svenska supen. En historia om brännvin, Bratt och byråkrati*. Stockholm: Prisma.

- Barkman, T. och Palmkvist, J. (2011). *Maffiakrig: nio avrättade män och staden de levde i*. Stockholm: Bonniers.
- Brå (1999). *MC-brott*. Rapport: 1999:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2005a). *Narkotikabrottslighetens organisationsmönster*. Rapport 2005:11. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2005b). *När olyckan inte är framme. Bedrägerier om allmän och privat försäkring*. Rapport 2005:10. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2006). *Häleri: Den organiserade brottslighetens möte med den legala marknaden*. Rapport 2006:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007a). *Narkotikadistributörer. En studie av grossisterna*. Rapport 2007:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007b). *Vart tog alla pengarna vägen? En studie om narkotikabrottslighetens ekonomihantering*. Rapport 2007:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2007c). *Fusk med a-kassa. Motiv, omfattning och åtgärder*. Rapport 2007:23. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2008a). *The Organisation of Human Trafficking. A study of Criminal Involvement in Sexual Exploitation in Sweden, Finland and Estonia*. Rapport 2008:21. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2008b). *Sexuell människohandel. En fråga om tillgång och efterfrågan*. Rapport 2008:24. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2008c). *Otillåten påverkan mot brottsoffer och vittnen. Om ungdomsbrott, relationsvåld och organiserad brottslighet*. Rapport 2008:8. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2009a). *Polisens satsning mot organiserad brottslighet. En utvärdering av 43 projekt*. Rapport 2009:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2009b). *Polisens möte med organiserad brottslighet. En undersökning om otillåten påverkan*. Rapport 2009:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2010). *Lokal organiserad brottslighet. En handbok om motåtgärder*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2011a). *Storskaliga skattebrott. En kartläggning av skattebrottslingens kostnader*. Rapport 2011:7. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2011b). *Bekämpning av organiserad brottslighet. Utvärdering av den myndighetsgemensamma satsningen mot grov organiserad brottslighet*. Rapport 2011:20. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2011c). *Penningtvätt. Rapportering och hantering av misstänkta transaktioner*. Rapport 2011:4. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2011d). *Prostitution och människohandel för sexuella ändamål. Slutredovisning av regeringens handlingsplan*. Rapport 2011:18. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2011e). *Polisanmälningar rörande människohandel för sexuella ändamål*.

- mål åren 2008–2010. Rapport 2011:19. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2011f). *Lokala poliser. Hinder och möjligheter med lokala poliskontor*. Rapport 2011:13. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2011g). *Det dödliga våldets utveckling. Fullbordat och försök till dödligt våld i Sverige på 1990- och 00-talet*. Rapport 2011:5. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2012a). *Brottslighet och trygghet i Malmö, Stockholm och Göteborg (Promemoria). En kartläggning*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2012b). *Utpressning i Sverige. Tvistelösning, bestraffning och affärsidé*. Rapport 2012:6. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Brå (2012c). *Otillåten påverkan mot företag – en undersökning om utpressning*. Rapport 2012:12. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Christie, N. och Bruun, K. (1985). *Den gode fiende. Narkotikapolitikken i Norden*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Cressey, D. R. (1979). *Theft of the Nation. The structure and operations of organized crime in America*. New York: Harper Torchbooks.
- Dickie, J. (2004). *Cosa nostra. A history of the Sicilian mafia*. London: Hodder and Stoughton.
- van Duyne, P. och Houtzager, M. (2005). Criminal sub-contracting in the Netherlands: the Dutch 'koppelbaas' as crime-entrepreneur. I: van Duyne m.fl. (red.): *The Organised Crime Economy. Managing Crime Markets In Europe*. Nijmegen: Wolf Legal Publishers.
- Ds 2008:38. *Nationell mobilisering mot den grova organiserade brottsligheten – överväganden och förslag*. Stockholm: Regeringskansliet, Justitiedepartementet.
- EU (1997). Dokument 6204/2/97 Enfopol 35 Rev 2.
- Folkhälsoinstitutet (1999). *Sex i Sverige. Om sexuallivet i Sverige 1996*. Stockholm: Statens Folkhälsoinstitut.
- Gold, M. och Levi, M. (1994). *Money-Laundering in the UK: an appraisal of suspicion-based reporting*. Cardiff: The Police Foundation and University of Wales College of Cardiff.
- Hulting, M. (2009). *Arbete i det dolda. En studie om människohandel för arbetskraftsexploatering*. Masteruppsats. Stockholm: Institutionen för ekonomisk historia, Stockholms universitet.
- Höjer, H. (2009). *Al Capone, Gangstern och den amerikanska drömmen*. Stockholm: Bonniers.
- Inspektionen för socialförsäkringen, ISF (2011). *Bidragsbrott och skattebrott. Välfärdens dubbla kriminalitet*. Rapport 2011:12. En rapport från Inspektionen för socialförsäkringen i samarbete med Brottsförebyggande rådet. Stockholm.
- Jacobs, J. B. (1999). *Gotham Unbound. How New York City was Liberated for the Grip of Organized Crime*. New York: New York University Press.

- Jacobs, J. B. (2006). *Mobsters, Unions, and Feds. The Mafia and the American Movement*. New York: New York University Press.
- Johansen P. O. (1994). *Markedet som ikke ville dø. Forbudstiden og de illegale alkoholmarkedene i Norge og USA*. Rusmiddeldirektoratet. Oslo.
- Johansen, P. O. (1996). *Nettverk i gråsonen. Et perspektiv på organiserad kriminalitet*. Ad Notam, Gyldendal. Oslo.
- Johansen, P. O. (2004). *Den illegale spriten. Fra forbudstid til polstreik*. Oslo: Unipub forlag.
- Kassman, A. (1998). *Polisen och narkotikaproblemet. Från nationella aktioner mot narkotikaprofitörer till lokala insatser för att störa missbruket*. Akademisk avhandling. Stockholm: Almqvist & Wiksell International.
- Kochan, N. (2005). *The Washing Machine. How money laundering and terrorist financing soils us*. USA: The Thomson Corporation (Texere).
- Klockars, C. B. (1974). *The Professional Fence*. New York: The Free Press.
- Korsell, L. (2011). »Strategier mot organiserad brottslighet« I: Larsson, P. (red.) *Vinddriven kriminalitet på en vinddriven marknad*. Borås: Recito förlag.
- Korsell, L. (2012). *Ekonomisk brottslighet; tur och retur*. Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap under utgivning.
- Korsell, L och Nilsson, M. (2003). *Att förebygga fel och fusk. En handbok i reglering och kontroll*. Stockholm: Norstedts.
- Korsell, L., Skinnari, J. och Vesterhav, D. (2009). *Organiserad brottslighet i Sverige*. Malmö: Liber.
- von Lampe, K. (2009). *Definitions of organized crime*. www.organized-crime.de
- von Lampe, K. (2011). »The Illegal Cigarette Trade« i Mangai Natarajan (red.), *International Criminal Justice*, New York: Cambridge. University Press, 2011, pp. 148–154
- Larsson, P. (2008). *Organiserad Kriminalitet*. Oslo: Pax.
- Lenke, L. (1980). *Häleri. Social utslagning och ekonomisk brottslighet. Delrapport 12*. Stockholm: Stockholms stad.
- Lenke, L. (1985). »Om bedömningarna av restriktionssystemet.« I: Bruun, K. och Frånberg, P. *Den svenska supen. En historia om brännvin, Bratt och byråkrati*. Stockholm: Prisma.
- Levi, M. (1998). »Perspectives on 'Organised Crime': a perspective.« *The Howard Journal of Criminal Justice*. Volume 37, Issue 4, pages 335–345, November.
- Levi, M. (2008). *The Phantom Capitalists. The Organization and Control of Long-Firm Fraud*. Aldershot: Ashgate.
- Månsson, S-A. och Söderlind, P. (2004). *Sexindustrin på nätet. Aktörer, innehåll, relationer och ekonomiska flöden*. Stockholm: Égalité.
- Narkotikakommissionen (1983). *Polisens insatser mot narkotikan*. Narkotikakommissionen. PM nr 5. September 1983.

- Olander, H. och Tilly, H. (2008). *Jobbtrafficking: så skapas en ny underklass*. Svenska byggnadsarbetareförbundet. Stockholm: Premiss förlag.
- Persson, L. (1999). *Den organiserade cigarettmugglingen. Från ax till limpa*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet.
- Reuter, P. och Truman, E. M. (2004). *Chasing dirty money. The fight against money laundering*. Washington D.C.: Institute for international economics.
- RKP (2007). *Nationellt cannabisprojekt 2004–2006. En kartläggning av distributionen, nätverken och individerna*. Rapport 2007:3. Stockholm: Rikskriminalpolisen, Kriminalpolisenheten, underrättelse-sektionen.
- RKP (2009). *Problembild 2011. Sekretessprövad version*. Rapport 2009:1. Stockholm: Rikskriminalpolisen, Kriminalpolisenheten, underrättelse-sektionen.
- Saviano, R. (2008). *Gomorra. En resa i Camorrans land*. Stockholm: Brombergs.
- Shapiro, S. (1990). «Collaring the Crime, Not the Criminal. Reconsidering the Concept of White-Collar Crime». *American Sociological Review*. Vol. 55, 346–365.
- Sjöstrand, M. (2009). *Smugglingsbrott som ekonomisk och organiserad brottslighet*. Stockholm: Santérus Förlag.
- Socialstyrelsen (2007). *Kännedom om prostitution*. Stockholm: Socialstyrelsen.
- sou 1995:15. *Könshandel*. Betänkande av 1993 års prostitutionsutredning. Stockholm: Fritzes.
- sou 2000:88. *Organiserad brottslighet, hets mot folkgrupp, hets mot homosexuella, m.m.: Straffansvarets räckvidd*. Betänkande av Kommittén om straffansvar för organiserad brottslighet, m.m. Stockholm: Fritzes.
- sou 2012:44. *Hemliga tvångsmedel mot allvarliga brott*. Stockholm: Fritzes.
- Steffensmeier, D. J. (1986). *The Fence. In the Shadow of Two Worlds*. Totowa: Rowman & Littlefield.
- Steffensmeier, D.J. och Ulmer, J.Y. (2005). *Confessions of a Dying Thief: Understanding Criminal Careers and Illegal Enterprise*. New Brunswick, N.J: Transaction Publishers.
- Sturesson, K. (2004). *Bland langare och profitörer: ur en narkotikapolis dagbok*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg.
- Tham, H. (2001). »Brottsoffrets uppkomst och framtid.« I: Åkerström, M. och Sahlin, I. (red.) *Det motspänstiga offret*. Lund: Studentlitteratur.
- Tham, H. (2006). »Brottsoffret, kriminalpolitiken och kriminologin.« *Nordisk tidskrift för kriminalvetenskap*, 93 (2):147–159.

- Vander Beken, T. m.fl. (2004). *Measuring organised crime in Europe*. Antwerp: Maklu.
- Vesterhav, D. (2003). *Bilden av organiserad brottslighet i svensk dagspress 1995–2002*. C-uppsats vid kriminologiska institutionen vid Stockholms universitet.
- Vesterhav, D. (2008). »Narkotikadistributörer – Vilken typ av personer är verksamma som grossister på den svenska narkotikamarknaden?« I: Alalehto, T. och Larsson, D. (red.) *Den ljusskygga ekonomin: Organiserad och ekonomisk brottslighet*. Umeå: Sociologiska institutionen vid Umeå universitet.
- Viuhko, M., and A. Jokinen. 2009. *Human Trafficking and Organized Crime: Trafficking for Sexual Exploitation and Organized Procuring in Finland*. Report 62. Helsinki: HEUNI.
- Wierup, L. och Larsson, M. (2007). *Svensk maffia. En kartläggning av de kriminella gängen*. Stockholm: Norstedts.
- Wierup, L. och De la Reguera, E. (2010). *Kokain: drogen som fick medelklassen att börja knarka och länder att falla samman*. Stockholm: Norstedts.
- Walsh, M.E. (1977). *The Fence. A new look at the world of property theft*. Westport: Greenwood Press.
- Örnemark Hansen, H. (1998). *Penningtvätt: ett urvattnat begrepp?* Stockholm: Norstedts juridik.